

ERA. T-76. 1. 11010

Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituskomitee
KULTUURIMÄLESTISTE
RIIKLIK PROJEKTEERIMISE INSTITUUT

A-785

Objekt: Eesti NSV mõisate säilitamiseks ettekirjutuste koostamine
nende restaureerimis-remonttöödeks

Sifr. nr.: III-81013

Tellija: ENSV Riiklik Ehituskomitee

Teostaja: _____

HISTORITSISMIPERIOODI KUJUNEMINE

EESTI MÕISAARHITEKTUURIS.

KEILA-JOA MÖIS

Direktor _____

Osakonna
peaархитект

Peainsener _____

M. Leinbok

Projekti
peainsener

V. Kuri

Osakonna
juhataja A. Sandberg

Peaspetsialist

J. Maiste

Tallinn 1982

Projekti koosseis:

- Köide I - Ehavere vesiveski
Köide II - Elistvere mõisa ait
Köide III - Torma postijaam
Köide IV - Historitsismiperioodi kujunemine Eesti
mõisaarhitektuuris. Keila-Joa mõis.

IV köite koostas:
grupijuht, ajaloolane

A. Hein

A. Hein

S I S U K O R D

SISSEJUHATUS	4
I peatükk. NEOSTIILSED LAHENDUSED 18.SAJANDI LÖPUL - 19.SAJANDI ALGUL	6
II peatükk. HISTORITSISMIPERIOODI ALGUS. KEILA-JOA MÖIS	12
Lisa. LÜHIÜLEVAADE KEILA-JOA MÖISA AJALOOST	21
KASUTATUD ARHIIVIMATERJALIDE JA KIRJANDUSE NIMESTIK	31
FOTOTAHVLIITE NIMESTIK	36

SISSEJUHATUS

19. sajandi historitsismiperiood, selle kujunemine ning areng on viimastel aastakümnetel olnud maailma kunstiteaduses üks diskuteeritavamaid küsimusi. Senine valdavalt negatiivne suhtumine – nagu olnuks selle perioodi arhitektuur vaid eklektiline, pealiskaudne ning ebatektooniline – on asendumas püüdega protsesse sügavamalt mõista ning seletada.

Sianि kunstiteadlaste poolt rakendatud peamiselt induktiivsele analüüsile põhinenud meetod, kindla faktistiku ga piiritletud võrdlev ajalooline lähenemine tegeles küll arhitektuuri väliste vormidega, kuid jättis sealjuures puudutamata üksikelementide vaheliste sidemete seaduspärasused ja jäi niivörd komplitseeritud nähtuse nagu historitsism vaatlemisel ebapiisavaks. Osutub vajalikuks väljuda formaalsele tunnustele tuginevast stiili kategooriast, kuna see tunduvalt skematiseerib kunsti arenguprotsessi ja vaadelda erinevaid kunstiliike hoopis laiemas kontekstis, mis võib anda sageli alust isegi ootamatuteks kokkupuudeteks ja järel-dusteks. Loobumine tavapärasest kunstiliste väärvtuste skaalast lubab lülitada uurimisvälja paljud antud epohhi arhitektuuri olulised, ainuomased ilmingud, mis senini seisid väljaspool kunstiteaduse huviobjekti.

Aastail 1976-1978 läbi viidud Eesti NSV mõisaarhitektuuri inventariseerimise materjale analüüsides selgub, et 19. sajandi kahe viimase kolmandiku arhitektuuripärand on meie mõisates üllatavalalt mitmekesine. Tollest perioodist pärinevad

mitmed esinduslikud mõisaansamblid, sel ajal on ehitatud meieni säilinud kõrval- ja majandushoonete enamus. Periood pole tähelepanav mitte ainult ehitiste üldarvult, vaid ka nende liigikuselt, kunstiliste ja tehniliste taotluste mitmekesisuselt.

Käesolev kirjutis käsitleb sellest teemaringist küll vaid ainult paari aspekti. Esmalt peatumine neostiilide kujunemise probleemil.

Siinjuures osutaksime, et stiilid ei kerki ega kao juhuslikus jadas, vaid on kindlas loogilises seoses: lahkuv etapp sisaldab eneses paratamatult vastuolusid, mis viivad kordamistüdimuseni, eitava reaktsionini, kuid kannab ka uue stiili kujunemisel otsustavaks saavaid algeid ja tendentse. Nii on ka historitsismi kujunemisel tegemist pikajalise ja keeruka üleminekuprotsessiga. Osalt peaks selle lähe olema jälgitav juba 18.sajandi teisel poolel, kuid on siis seletatav rohkem rekokoo mõjutustega. Siiski on sidemed nende esimeste romantiliste arengute ning hilisema historitsistliku arhitektuuri metoodiliste aluste vahel ilmsed.

Teisena peatumine pikemalt Põhja-Eesti mererannikul paikneval Keila-Joal kui mõisaansamblitest varasemal, mille arhitektuuris täiel määral manifesteeruvad historitsismiperioodi iseloomulikumad jooned. Lissana toome ära lühilevade selle mõisa ajaloolisest arengust. Kirjutisele on lisatud ka mõned illustreerivad fototahvlid.

I p e a t ü k k

NEOSTIILSED LAHENDUSED 18.SAJANDI LÖPUL - 19.SAJANDI ALGUL

Neostiilidele formaalselt omaseid lahendusi, kujundusvõtteid kohtame meie mõisaarhitektuuris juba 18.sajandi 70.-80.aastatel. Rõhutame, et enamasti oli neil vormidel omadus jääda mingil määral pealiskaudseks - neid kasutati rohkem dekoratsiooniks, snooblikuks stafaažiks ilma seejuures oluliselt muutmata hoonete põhiplaanil ning mahulist ülesehitust. Tolleaegsetes kirjeldustes on sageli vihjeid gooti-, hiina-, isegi egyptuse- ja mauripärastele ruumikujundustele, kuna säilinud ehituspärandi hulgast saame esitleda siiski vaid üksikuid näiteid: kõrgete gootipäraste servjoonvölvidega kujundatud ruumid Norra mõisamajas Paide rajoonis (arh. J.A.Kranhals, 1792), Liigvallas (Rakvere raj., 1797), keldrid Joosus ja Põlgastes (Põlva raj.),¹ tähtvölvina kujundatud lühtrirosedd Inglistes Juuru lähal ning teravkaarelisi avasid kohtame Saue mõisa kõrvalhoonetelgi (arh. J.Schultz, 1780.a-d).

¹ Viimaste võlvilahendus seostub Tartu ehitusmeistri J.H.B. Walteri maneeringa. Ühtlasi päritnevad temalt neogooti arhitektuuri esimesed katsetused meie linnades, näiteks dekoratiivses käsitluses hilisgooti völvistikuga kujundatud nurgaruum Tartus, Nõukogude väljak 8 asuvas hoones (1786). - H. Üpruus, Tartu varaklassitsistlik arhitektuur (a.1775-1800). - TRÜ Toimetised. Vihik 228. Toid kunstiajaloo alalt. Tartu, 1969, lk.215-220.

Soodsam näis sellistele harrastustele pargimaastik.

Kui ei söandatud elumajas liigselt eksperimenteerida, siis 18. sajandi lõpukümnneiks üldisemaks kujunenud vabaplaneeringulised pargid võimaldasid kõige erinevamaidki rajatisi.

J.Ch.Petri järgi olnud pea igal mõisal hiina stiilis paviljon.¹ Kammerhärra B.von Ferseni mõisas Vecsalacis (praeguses Limbaži rajoonis Läti NSV põhjaosas) teame J.W.Krause 1793.aasta kirjelduse järgi näiteks terve romantilise repertuaariumi alates "saksa rüütlilossist" ja "hiina pagoodist" kuni "Thori trooni" ja muinas-germaani armujumalatari Freya "kojani".² Sellise pargiga tutvumine võis kujuneda nagu tundelise näitemängu läbivaatamiseks.

Romantilise loodustunnetuse illustratsiooniks võiksid olla ka ühe sajandivahetuse ränduri kirjaread Helme mõisast. Ta jutustab, et tulles läbi puiesteede jõuti salapärase tiigi äärde: "Paremal tõusis tumedate kuuskede ja helendavate kasetüvede vahel sammaldunud liivakalju, mille lainetest uhutud jalamil kesk varingut paistis dooria sammastega vanarooma portaal. Läbi selle oli näha hämar grott, mille sügaval põhjal kumas vaid kahvatu lambike. Kõik oli kaetud ighalja koheva sambla ning juurtega. Puude vahelt üle tiigi paistis kõrge pjedestaal hallist kivist urniga tipul - haua-

¹ J. Chr. Petri, Neue Pittoresken aus Norden, oder statistisch-historisch Darstellungen aus Ehst- und Lief-land. Erfurt, 1805, lk.159.

² J. W. Krause, Bilder aus Altlivland. Aus den Aufzeichnungen eines livländischen Hofmeisters vom Ende des 18. Jahrhunderts. – Baltische Monatschift 1901. Bd.52, lk.94-107. Vastav plaan vt. TRÜ Tead.Rmtk.käsikirjade osak., f.9, s.17, l.26.

sammast varalähkunud söbrannale. Kuuse ladvad sosistasid ja veelang kohises - ka pidulik vaikus poleks suutnud seda pai-ka kõhedamaks muuta. Kui vörд lummaav vaatepilt oli, pidin sel-le jätmata ja tulema mööda köikuvat purret üle vahutava vee-voo, et siis laskuda kitsalt kaljurajalt portaalivare juur-de. Sisenesime grotti ja kui olime ukse praotanud, avanes sealsamas pikk maa-alune käik, mida heledalt valgustasid kirjud lambid. Arvasin end vanade roomlaste katakombides viibivat...¹ Edasi järgnevad mitme sammaspaviljoni ning Fr. Schillerile püstitatud kõrge graniitbeliski kirjeldused. Samalaadne maa-alune labürint "vaimurikka dekoratsiooni", "vana-egiptuse stiilis uste" jms. oli rajatud Koorküla möis-sas (Valga raj.),² ning ühe G. Fr. Schlateri 1830. aastaist päri-neva lito järgi ka Kiidjärvel (Põlva raj.).

Loomulikult peaksime neid näiteid seletama eelkõige zopf-ajastu eksootikapüüdlustega ning käsitlemata omamoodi chinoiserie'na. Vähemalt meie möisate tollase neogooti mööb-li osas ongi neid iseloomustatud teatud "1790. aasta moena, kus kõik oli nurgeline, terav ja järsk, mis vastandus ro-kokoostili ümarusele ning mugavusele".³ Tungeline ajastu vajas võõrapäraseid ekstravakantseid kujundusvõtteid ning

¹ Fragmente aus den Briefen eines Reisenden am Liefland. Riga, 1805, lk. 71-74.

² A. von Rennenkampff, Umrisse aus meinem Shizzenbuche. Erster Theil. Hannover, 1827, lk. 122-124.

³ Dr. Bertram, Baltische Skizzen. Fünfzig Jahre zu-rück. Bd. I. Dorpat - St. Pbg., 1853, lk. 10.

"gooti kabinetid", "vana-rooma labürindid", pergimajad, varemed omasid selleks piisavalt assotsiatīvseid värtusi - kui mitte ruumilises, siis vähemalt ajalises möistes.

Kuid siin tuleks näha ka enamat kui pelka moodi. Uurijad on tihti osutanud nende neostiilsete arengute ning hilisema historitsismi metodiliste aluste vahelistele sidemetele. Senine ühtsele orderisüsteemile tuginev vormi-ideaal osutus napiks väljendama köiki tundeid ja assotsiatsioone ning seetõttu kasvas tendents erinevate stiilide võrdöiguslikule kasutamisele. Märkame, et teatud arhitektuursete stiilidega hakati ühendama kindlaid möttelisi tähindusi, vastavalt soovile võis luua nii "antiikse, gooti või modernse maitse järgi." Just sedamoodi kölas ka F. E. Rambachi, hilisema Tartu ülikooli kameraal-kaubandus ja finantsteaduste professori, ühe teose pealkiri.¹ Nn. "tark valik" sai historistliku loomemeetodi aluseks. Veel enam, sellist vormide mobiilsust, laadilist paindlikkust loeti uue suuna peamiseks eeliseks klassitsismiajastu kanooniliste ilureeglite ees.² Stiililine köikumine hoonest hoonesse, arusaam, et ehitise stiil valitakse vastavalt selle funktsionile, pole mingi printsibitus, vaid arhitektuuriline maailmavaade, tollase kunstilise süsteemi väljendus.

¹ F. E. R a m b a c h, Romantische Gemälde in antiken, gotischen und modernen Geschmack. Halle, 1793.

² Klassistsistlike ja romantilise koolkonna esteetiliste töekspidamiste erinevusest johtuv konflikt on jälgitav ka Baltimail, sellekohaselt vt. näit. Miitavi gümnaasiumi ülemöpetaja E. C h r. v o n T r a n t v e t t e r i pamphlett Ueber die Geschmacklosigkeit der Romantik des Mittelalters und die Abgeschmacktheit der Romantik unserer Zeit. Ein Geschichtsstück. - Von "Zeiten" 1819, Junius, lk. 319-326.

Nii ei ole imekspandav, et näiteks O.M. von Stackelberg, tunnustatud muinsusuuri ja kunstnik, kavandas 1815. aasta paiku pea üheaegselt Keila kiriku kõrvale klassikalise kreeka anttempli sarnase kabeli ja vanemate linnamaja aeda idamaise kioski (samasuguse kui Tophane väljakul Istanbulis), kuna Vääna mõisa parki laskis püstitada aga dekoratiiv-varemed gootipäraste teravportaalide ning sirelipõõsastest vormuvva kupliga.¹ Ajalooliste eeskujude rangem kopeerimine polnud veel omaette nõudeks nagu historitsismiperioodi hilisemail etappidel ning seetõttu toimus ümberkäimine prototüüpidega kunstniku suvast sõltuvalt üsna vabalt. Nii võis näiteks Tartu ülikooli ehituskunsti professor J.W.Krause toomkiriku varemetesse rajatud raamatukogu saalidesse projekteerida gootipärased maasvärkportaalid koos klassitsistlike akantus- ja meanderornamentidega, arhitektuuriajaloolise diletantismi näiteks oleks ka Haimre mõisa (Rapla raj.) pargipaviljon, mille fassaadi kõrged teravkaared toetuvad toskaana orderis sambale. Elevat olnud isegi mööbliesemed, mille üks külg gooti-, teine hiinapärane.

Ainuüksi väliste vormide, võtete jälgimine võib osutuda siiski ebapiisavaks niivõrd komplitseeritud nähtuse nagu historitsism-määratlemisel. Näib vajalik väljuda formaalseste tunnuste ühtsusele tuginevast stiili kategooriast, kuna see skematiseerib kunsti arengu protsessi ja jälgida historitsismi perioodistiilina köigi selle laadide ning eripärase variat-

¹ V. von Stackelberg, Otto Magnus von Stackelberg. Schilderung seines Lebens und seiner Reisen in Italien und Griechland. Heidelberg, 1882, lk. 304-305.

sioonilisuses. Aluseks võttes mitte arhitektuurset vormi, vaid vormimoodustamise printsipi, on võimalik selgitada perioodi arhitektuurile omaseid seaduspärasusi ning jälgida nende sügavamat omapära. Ajastu (kultuuri) ja stiili vahekord dešifreeruks siis kui tähenduse ja märgi, informatsiooni ja koodi probleem.¹

¹ M. Kagan, Kunst kultuurisüsteemis. – Kunst ja ühiskond. Artikleid 2. Tallinn, 1979, lk.62-65.

II peatükk

HISTORITSISMIPERIODI ALCUS.

KEILA-JOA MÖIS

Keila-Joa on meie teema suhtes oluline kui möisaansamblitest varasem, mille arhitktuuris täiel määral manifesteeruvad saabuva historitsismiperiodi iseloomulikumad jooned.

1827. aastal oli siinse valduse omandanud Alekander von Benckendorff, imperaatori kolmanda kantselei ülem ja Žandarmeeria šeff. Sellisena ajaloos kurja kuulsuse teeninud, on ta lähedaste mälestuses jäädvustunud kunstilembelise ja haritud inimesena. Ka Keila-Joa ostmisel oli talle osutunud peamiseks paiga kõtkestav ilu: kärestikuline jõgi sügavas orus, kohisev kosk, künmed vahelduvad vaated kõrgetelt kalastelt, avar mererand pooltunnise jalutuskäigu kaugusele. Madame von Benckendorff tunnistas hiljem inglise kirjatar Elisabeth Rigbyle, et eriti ilusa vaate saavutamiseks olid nad pidanud loobuma võimalusest kasutada eelmisi hooneid ja rajama elamu päris uue koha peale.¹ Sellest pidi tulema bellevue - tähtsaim tähis maastikus kui ka koht parimale vaatele. Romantiline loodus tingis iseenesest romantilisemat arhitktuurikäsitlust ja seepärast telliti loss kui keskaegne rüütlipesa. Tollased moodsamad käsiraamatud just nii soovitasidki: hoone stiil valida vastavalt maastiku iseloomule.²

¹ /E. R i g b y/, Letters from the Shores of the Baltic. Second edition. Vol. II. London, 1842, lk.153.

² R. T u r n e r, The smaller English house 1500-1939. London, 1952, lk.127-128.

Keila-Joa arhitektina teame Andrei Stackenschneiderit, kellest hiljem kujunes historitsistlike arhitektuuri tähtsamaid esindajaid Venemaal.¹ Tollal oli ta veel noor ja tundmata, iseseisvat praktikat peaaegu ei omanud ning oli ametis olnud vaid mõned aastad Iisaku kiriku ehituskomitees. Mõjukaks soovitajaks võime pidada tuntud arhitekti Auguste de Montferrandi, kes oli ka varemalt oma andeka abilise eest kostnud.² Mõned allikad mainivad lisaks ka Benckendorffi tütre seltsidaami Adelaide Benevenutti osa, kuna viimane oli Stackenschneiderilegi hea tuttav. Igatahes sügisel 1831 oli Stackenschneider juba Keila-Joal ning kahe aasta pärast oli ka enamik töid lõpetatud, 1835.aastal valmis viimase suurema ehitisena kirikuhoone. Peatselt külastas vastset suveresidentsi Nikolai I, kes väljendas oma rahulolu noore arhitekti Stackenschneideri "maitse ja peente talentide üle".³ Keisri heakskiit kujunes ühtlasi tagatiseks Stackenschneideri siitpeale alanud edule.

¹ Andrei Stackenschneider on projekteerinud Maria (1839-44), Novo-Mikhailovski (1857-61), Nikolai (1853-61), Béloselski-Belozerksi (1846-48) paleed Peterburis, mitmeid ehitisi Peterhofis, Krimmi Oreandas, kujundanud interjööre Talvepalees, Vanas Ermitaažis, Anitškovi lossis jne. Viimase aegsetes ülevaadetes on A. Stackenschneiderit hinnatud ühe huvitavama loovisikuna 19.sajandi vene arhitektuuris. — T. A. Петрова. Андреу Штакеншнейдер. 1. 1978.

² A. de Montferrand on ka ise viibinud Keila-Joal. — Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskharhiiv (ENSV RAKA), f.2249, n.1, s.122, l.99.

³ R. H. Reutlinger, Manuel-Guide de Reval et des environs. Reval-St.Petersburg, 1833, lk.119.

Täpsematest prototüüpidest on Keila-Joa puhul mõnevõrra raske rääkida - gootikast, eriti inglise perpendikulaarstiilist inspireeritud eluhoonete projekte pakkusid 19.sajandi teisel aastakümnel mitmed autorid. Olulisim osa oli inglise eeskujudel - briti suunavat rolli euroopa elamuuarhitektuuris tajume kogu hostoritsismiperioodi välitel. Gootika juurde jöudmine toimus seetõttu sageli nagu peegelduse kaudu, sest inglise neogootika esitas töelisest gootikast vaid valitud kvintessentsi, ideaalvarianti.

Otsesema eeskujuna tuleks vaatluse alla 1829.aastal Peterhofis valminud tsaari suvemaja nn. Cottage - rohkete gooti stiilis kaunistuste ning vastava sisustusega elegante villa.¹ Keila-Joal oli viimasega sarnasust kohati detailideski - võrrelgem näiteks mõlema hoone salongilagede pitselist stukkdekoori. "Cottage'i" puhul on side inglise prototüüpidega ilmne, assotseerub see ju inglispärases nimes ning arhitekt Adam Menelase Šoti päritoluski. Keiserliku suvilana oli sel osaks rohkem aristokratiseerida kui populariseerida neogootikat, muuta seda üheks sotsiaalse seisundi märgiks ja niimoodi ka jälgjendamise objektiks.²

Neogootikaga seostati laia assotsiatsioonide ringi, temast kujunes olulisim 19.sajandi stiil, mis vastandas end klassitsismile. Ühtlasi nähti temas rahvusliku ehituslaadi eeldusi. Vastukaaluks klassitsismiajastu kroonuaasutuste pa-

¹ Н. И. Аксунов, А. Г. Ракин. Петербург. 1-М. 1961, lk. 121.

²"Peterburis läheb moodi köik gootikapärane", kirjutas 1829. aastal arhitekt Aleksander Brüllowile tema vend Feodor, "...juba köik härrad tormavad gootika järele... Montferrand muud ei teegi enam kui gooti jooniseid" - tsit.

Ф. А. Олб. Архитектор Брюмлов. 1-М, 1955, lk. 30.

raadlikkusele, tüüp fassaadidele, kohustuslike normide jäiku-
sele sümboleeris neogootika püüdu individuaalsema ning
kammerlikuma arhitektuurse keskkonna järele. Loodusilule,
luulele avatud romantismi erainimene vastandati klassitsis-
mi kohust-täitvale riigikodanikule. Teame, et nii nagu Ni-
kolai I elevat ihalenud saada priiks riiklikest muredest ja
olla vaid hoolitsev pereisa tagasihoidlikus maa-mõisas, püs-
titas ka Beckendorff Keila-Joa omamoodi pelgupaigana, re-
fugiumina. Oma kirjeldusteski nimetab ta Valdust "kaugeks
igatsuseks", "ilusaks aiaks" ning abikaasat meelisklevalt
"Joala perenaiseks".¹

Keila-Joa peahoone on minevikuarhitektuuri kompleksse
jäljendamise taotlus paljuski olnud omaette eesmärk. Nii vä-
lislahenduses kui interjöörides on arhitekt ühendanud võima-
likult rohkesti ajaloolisi, enamasti gootika-päraseid detai-
le. Neid on rõhutatud nagu õigustamaks loobumist klassitsist-
likest normidest: sakmelise ülaäärega sihvakas kaheksatahu-
line torn, maasvärkraamide ja värviliste ruutudega teravkaar-
aknad, kantslibaldahhiine meenutavad ažuursed malmräästad
uste kohal, suguvõsavapid frontoonidel jne. Üldsiluett on
rahutu, kõrge torn lõhub tasakaalu ning seetõttu avanevad
erinevate rakursside all erinevad vaated.

Ometigi ei saa märkimata jäätta, et eksootiline dekoor
varjab suures osas veel klassitsistlikku kehandit, maja põ-
hiplaan on peaaegu sümmeetrisiline. Perpendicular style'le oma-
sed teravad vertikaal- ja horisontaal-liigendused transfor-
meerusid kergesti liseenideks ja karniisideks, võimaldasid
klassitsismile omaseid lagedaid krohvipindu. Ajalooliste pro-

¹ Vt. ENSV RAKA, f.2249, n.1, s.108,109.

totüüpidega opereerimise viis peegeldab tollase arhitektuuriajaloo taset, historitsism väljendub stilisatsioonis. Jäljendid sündisid üsna meelevaldselt ning kui ka projekteeritu läheneski koopiale, eraldas seda algkujust erinev kasutamisviis ja materjal, lõplik viimistlus, lisaks teatud rokokoolikku frioolsust. Arhitekt on "gootipäraselt" läbi töödelnud köikide ruumide uksed, valgustid, seinapaneelid, siiani on säilinud näiteks jõepoolse salongi kumerduv lehvikköövlagli à la Cambridge King's College Chapel. Erilist tähelepanu olevat pälvinud Tallinna skulptori J.G. Exneri poolt tahutud kuus märjamaa marmorist sammast, millede mustrisse oli põimitud Benckendorffide vapid - hiljem tellis tsaar samasugused ka Aleksandri palee jacks Peterburis.¹ Kõnelemata mööblist, mille kohta üks refereerijaist on öelnud, et "seda võib üksnes loetleda, kuna põhjalikumaks kirjeldamiseks peaks olema arheoloog".² Joonistel näeme isegi gooti stiilis klaverit ja vimpergidega kujundatud seinakellasi.³ Leidnuksime ka nn. "hiina stiilis" tea vastavate toolide-laudadega, hoolikalt maalitud lae ning valitud tapeetidega. Nii oli tulemuseks maaliline, mõneti rahutud ja mitmekihilise arhitektuurne organism.

Vörrelduna klassitsismiperioodi elamutega peame osutama ruumiinterpreteeringus toimunud olulistele muutustele. Siseplaneering oli muutunud paindlikumaks, peatähelepanu polnud pälvinud enam paraadruumid, kus määrajaks olnuks etikett, vaid eluruumid. Hoone põhikavatis ei jätnud võimalustki esinduströhutavale anfilaad-süsteemile ega laiade vahema-

¹ ENSV RAKA, f.259, n.1, s.5, l.18.

²

³ A.Stackenschneideri signeeritud sisevaated - A.V. Štšussevi nim. Riiklikus Arhitektuuri TU Muuseumis Moskvas, P I - 10245/25, 27 (viide tänu Riikliku Ermitaaži vanemteadurile T.A.Petrovale), välisvaated samas P I - 10245/24, 26, 31, 36.

demetega paraadtreppidele. Näiteks teisele korrusele jõudis ainult puidust keerd-trepp. Uus elamutüüp kujunes tagasihoidlikumaks, aga see-eest mugavamaks, intiimsemaks. Konkreetsel juhul gooti stiilist kinnipidamine ei tähendanud sugugi, et seetõttu oleks millestki komfordi ja luksuse osas loobutud – pigem vastupidi.¹ Kogu hoone oli täis pungitatumit mesugused mööbliesemeid, drapeeringuid, nipsasju, pilte. Uus ettekujutus ruumi ilust pidi väljenduma selle rikkalikkuses. Meie-ni on säilinud näiteks 1851. aastal koostatud inventarinimistu, mille järgi peahoones loendati suuremaid marmorikulptuure 6, väiksemaid portselankujukesi oli arvel 68, portselanvaase 67, samu asju metallist ehk marmorist 97, peegleid erinevas suuruses 21, kullatud raamidega õlimaale 125, litograafiaid ja valgloikeid 127, raamatuid umbes 2000.² Põrandaid ega seinu polnud kuskil jäetud laiemalt vabaks, kogu sisustus oli omavahel nagu kontaktseoses – tugitoolid riie leidis toetust rasketes aknakardinais, kummatisimsid profileeritud pildiraamides nii nagu ka välisloodus pidi avarate klaasseinte kaudu jätkuma rohelusse uppuvail verandadel ning toad ulatuma möbleeritud terrassidele. Klassitsistikult kujundatud ruumides oli mööbel asetsenud seinte ääres – "ideed, et seda niimoodi toa keskele panna nagu praegu tehakse, oleks viiekümne aasta eest ilmeks sõgeduseks peetud,"³ märkis üks balti memuaristidest sajandi keskel.

¹ "Meie maja... oli lahe, luksuslik ja peen, nagu oli peen köik, mida mu isa on ehitanud", kirjutas arhitekti enese maja kohta tema tütar Jelena Stackenschneider – E.A. Ученичики и записки. М.-Л. 1934, lk. 15.

² Eesti NSV Riiklik Ajaloomuuseum (RAM), f.81, n.1, s.92, l.225.

³ Dr. Bertram, Baltische Skizzen... Bd.I, lk.10.

Kirjeldatud nähtustes – paraadruumide väljatörjumine, suund mugavustele, erahuvidele jne. – tuleb näha märke kodanliku elamukultuuri sissetungist. Kui eelnev ehituskunst oli suures osas seisukslik, siis nüüd ilmnnesid suundumused laialdasemale tarbijale, arhitektuuri jätkuvale demokratiseerumisele. Muidugi, teatud elamutüüpide üldine levik, kunstiesemete lai kättesaadavus polnud iseenesest mingiks tagatiseks nende kõrgemale kvaliteedile ning just historitsismiperioodil kohtame esmakordselt nn. massikultuuri hoiatavaid tagajärgi.

Samasugust gotiseerivat joont kui peahoone, on püütud jätkata enamikel körvalhoonetelgi.¹ Näiteks esiväljakut (vimmane on küll vanamoodsalt sümmeetriseline) raamivad karjatallid meenutasid süngeilmelisi kindlusehitisi, liliatigi oli neil sakmelised nurgatornid ja teepoolsel küljel kahurid. Ka sepi-koda pidid jätma mulje keskaegsest tornilisest linnusest ja see ehitatigi murenenuud varemena. Kahekordse külalistemaja – kodukiriku üks fassaad oli kujundatud tudor-kaarelise eeskojaga, teine vormika astmikfrontooniga, hoone keskelt kerkis tahuline rödotorn. Isagi varasemaid ehitisi nagu näiteks 1801. aastal püstitatud köögihoonet täiendati teravkaarakende ning peenetipuliste tornidega.

Pargis² määrasid jõesängi kulg, maastiku töusud ja langused rohkete paviljonide, sildade, monumentide asukohad, puhkepingid, mis sageli "krahvi-, vürsti- või hertsogitrooni sarnased",³ fikseerisid olulisemad vaatesihid. Elisabeth Rigby ta-

¹ Vt. arh. A. Gableri koostatud möisasüdame kaart a.1851 – RAM, f.81, n.1, s.92, l.222 p., eksplikatsioon samas l.222-224.

² Vt. põhjalikumalt F. W i n k l e r, Die Parkanlage zu Schloss Fall in Estland. – "Zeitschrift für bildende Gartenkunst" 1893, lk.167-171.

³ Das Schloss Fall, lk.8 – Album Ebständischen Ansichten gezeichnet und herausgegeben von W. S. Stavenhagen. Text von verschiedenen Verfassern. Mitau, 1867.

bavail sõnul oli siin "kõik looduslik ja samas kunstlik".¹ Romantiliste varemete rajamisel kasutati ära poolelijäänuud Meremõisa härrastemaja müürid, tsaari 1833. aasta külaskäigu suks püstitatud mälestusmärk pidi meenutama keskaegset tabernaaklit, teine samalaadne oli krahvi vanematele, kabel tume-date kuuskede vahel paistis välja kui mõni eremiidi koda... Rohkesti oli pargiskulptuure, tähtsaim neist, A. Canova "Venuse marmorkoopia, asus maja ees.

Maitseajaloo seisukohalt oleks märkimisväärne ka nn. Ponomarjovi villa: värvikate puitpitside, nikerdatud viilulaude, aknaraamide ning rödudaga palkmaja - väljast vene talutare moodi, seestpoolt aga "täiesti elegant".² Sedalaadi maalilised Šveitsi chambre'id, karjuseelamud olid tolaste inglise stiilis parkide tavalisemed kaaslased, kuid käesolev hoone pälvis tähelepanu 19. sajandi algupoolel pühkenud rahvusliku vene ehitustiili alaste otsingute ühe varasema näitena. Teame, et sellesunnaliste arengute "intiimsem" liin, mis inspireerus eelkõige rahvapärasest puitarhitektuurist, leidis esmase leviku Peterburi ümbruse õukonnaresidentsides (arhitektid C. Rossi, A. de Montferrand, A. Brüllow, V. Benois) ja otsustavamate tähis-te hulka loetakse ka Stackenschneideri projekteeritud Nikolai majakes Peterhofis (1834).³ Keila-Joal asunud Ponomarjovi villa oli viimases kaks aastat hilisem, kuid kujunduslaadilt ning detailidel vägagi lähedane.

¹ /E. Rigby/, Letters... Vol.II, lk.142.

² ENSV RAM, f.81, n.1, s.92, l.223.

³ Е. А. Борисова. Русская архитектура второй пол. XIX века. М. 1973, lk. 121-125.

Nagu juba peahoone te puhul mainisime, peame ka kõrvalehitisi ning parki käsitledes röhutama teatud stiililist mitmekihilisust: vormide "stiilsuse" spetsiaalse toonitamise kõrval ühteaegu ka erinevate stiilide kooeksisteerimine. Arhitektuurilise mõtlemise konkreetse kasvuga oli täpsustunud sisu, mida kehastas üks või teine stiil. Komme siduda kindlaid mõisteid teatud stiiliga lubas historitsismil vajaliku täiusega peegeldada ajastu vaimuelu keerukust ja mitmekesisust. Stiilide vaba valik, võimalus võrdsest kasutada neid köiki, oli kindlaks märgiks kunstilise vormikeele avardumisest, demokratiseerumisest. Ümbes sama mõtet on Keila-Joast kirjutades väljendanud mitmed kaasaegsedki. "Mis ta siis on? Kus me oleme? Ilusas veetlevas, haruldases Joalas: loodusaias, köikide rahvuste pot pourri's, köikide maitsete kvintessentsis, kus igaüks - nii öukondlane, filesoof, loodusarmastaja, moenarr, poeet, kunstnik, mõistlik mees kui ka hullumeelne - võib olla omal kombel õnnelik."¹

Neostiilseid lahendusi ei saa me 1850.aastate mõisaarhitektuuris lugeda siiski kuigi sagedasteks. Suurematest ansamblistest nimetaksime Keila-Joa kõrval endistes Balti provintsides vaid Vec-Auce mõisat Kuramaal (arh. F.A.Stiiller).² Ja kuigi mõisahoone te pühitamisel valitses veel järgneval aastakünnelgi suures osas hilisklassitsistlik maneer,³ olid arhitektuurilised üldpõhimõtted, printsibid oluliselt muutumas. Hoolimata, et Keila-Joa oli ainukesi, polnud ta enam erandlik. Just 19.sajandi 30.aastaid saame vaadelda historitsismiperioodi algusajana ka eesti mõisaarhitektuuris.

¹ E. R i g b y, Letters. Vol. II, lk.144-145.

² H. P i r a n g, Das baltische Herrenhaus. III Teil. Die neuere Zeit seit 1850. Riga, 1930, lk.11-12. Säilinud on ka mõningaid realiseerimata kavandeid, näit. J.V.Straetzi koostatud projekt Sangaste mõisahoonele (1831). - ENSV RAKA, f. 1874, n.1, s.2579, l.16a,17,21,29,35,37-44.

³ Vt. põhjalikumalt A. H e i n, J. M a i s t e, Eesti NSV mõisaarhitektuuri inventariseerimine. Koondaruuanne. Tallinn, 1980, lk.84 jj. - Kultuurimälestiste RPI, A-514.

L i s a

LÜHIÜLEVAADE KEILA-JOA MÖISA AJALOOST

Kirjalikes allikates leiame Keila-Joa nime esmakordselt 1555.aastal. Tollal oli tegemist viie adramaa suuruse veski-kohaga, mille ordumeister Hinrich von Galen Johann Nykerckile läänistas. 1563.aastal võeti veski ordule tagasi, kuid peat-selt märgiti seda taas endise omaniku valduses, kelle abilis-tena nimetati vabamehi Richo Tulemeggi, Kunter Jacob Reytema'd ja Mattis Kraw'i. 1574.aastal leidis Nykercki omundiõigus kuningas Erikult taaskinnitust ning järgmisest aastast on tea-da, et viimane pidi veskipidamise õiguse eest maksma aastas 30 marka ning andma kaks rasvast seakeret.¹ Sama rendisumma on registreeritud ka 1586.aasta revisjonis. Tollal märgitakse teise veskiomanikuna Hinrich Nykercki poega Hansu.² Nykerckite pärijate valduses püsis Keila-Joa veel 1641.aastalgi.³

¹ C. J. Paucker, Ehstlands Landgüter und deren Besitzer zu Zeit der Schweden-Herrschaft. Bd.I. Harrien. Reval, 1847, lk.43.

² P. v. U n g e r n - S t e r n b e r g, Die Revision vom J. 1586 und die Befragung vom J. 1589. Ein Beitrag zur Gütergeschichte Estlands - Beitrag zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands. Band VIII, Heft 1 u.2. Reval, 1915, lk.125.

³ H. L a a k m a n n, Fall. - H. P i r a n g, Das Baltische Herrenhaus. III Teil. Die neuere Zeit seit 1850. Riga, 1930, lk.46.

Iseseisvaks mõisaks kujunes Keila-Joa (saksakeelsetes allikates Fall) alles pärast läänistamist 1659. aastal Wilhelm von Wrangelile.¹ Ka Käesalu ning Meremõisa, millised hiljem ühiseks majoraadiks liideti, on Joa mõisaga enam-vähem ühe aegsed. Kumbagi mainiti esmalt küladena, esimest 1480 (Kensall), teist 1582 (Merremois), iseseisvad mõisad formeerusid 17. sajandi lõpus.

18. sajandi jooksul registreerime nimetatud kolm mõisa suhteliselt väikestena. Näiteks 1726. aastal oli Keila-Joal 58 mõlemast soost talupoega, Meremõisal 73 ning Käesalul 53, sajandi keskel (1750) vastavalt 80, 114 ning 82,² sajandi lõpul (1795) aga Keila-Joal 180, Meremõisal 183 ning Käesalul 161 talupoega. Sellistena jäevad nad tunduvalt alla naabermõisatele Väänale ning Keilale, kus oli üle pooltuhande talupoja. Ka territooriumilt olid mõisad väikesed, näiteks 1765. aasta maarulla järgi omas Keila-Joa 6,4 adramaad, Meremõisa 6,6 ning Käesalu oli veelgi väiksem.³

Sama maarulla järgi märgitakse Keila-Joa omanikuna krahv Tiesenhausenit. Peatselt pantis too mõisa senaatorile, justiitsministeeriumi konsultatiivkomisjoni liikmele Arnold Dehnile.⁴ Tema ajal kasvas Keila-Joa maavaldis 10 adramaani.⁵

¹ C. J. Paucker, Ehstlands Landgüter. I, lk.44.

² H. Ligi, Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal XVIII sajandil. - TRÜ Toimetised. Vihik 316. Uurimusi Läänemeremaade ajaloost. I. Tartu, 1973, lk.239.

³ Land-Rolle des Herzogthums Ehstland nach der Revision von 1765. Reval, 1766.

⁴ ENSV RAM, f.104, nim.1, s.42, 1.87.

⁵ A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Estland. Dritter und letzter Band. Riga, 1782, lk.444.

Järgnevalt valdas mõisat kuni 1796.aastani Karl Gustav Wrangel. Tollest ajast on teada, et enamik mõisahooneid, nende hulgas ka elumaja, olid kivist, puuehitistena nimetati vaid valitsejamaja ning sauna. Mõisale kuulus ka kolmekäiguline viljaveski, nahaparkimiskoda ja viinaköök, mille toodangut müütati neljas körtsis.¹

1806.aastal pantis Hans Heinrich von Tiesenhausen Keila-Joa 45.000 höberubla eest Anna von Pohlmannile, temalt läks mõis viimase abikaasa kaudu 1809.aastal Jacob Georg von Bergile Vaeküla (Viru-Jaagupi khh.) ning Valgejärve (Kanepi khh.) omnikule.² Viimane on laiemalt tuntud innuka talupoegade vabastamise propageerijana ning Eestimaa Aadlike Mõisate Krediitkassa esimese presidendina 1803-1813. Aastail 1811-1815 oli Berg rüütelkonna peamees, seejärel maanõunik ning talurahvakomisjoni liige, kuid 1821.aastal ta pankrotistus ning heideti aadlimatriklist välja.³ Võlgade katteks pidi ta andma ka Keila-Joa oksjonile - 1827.aasta sügisel ostis selle 65.000 paberrubla eest kindralleitnant Alexander von Benckendorff.⁴ 1833.aasta aprillis omandas Benckendorff Carl von Uexküllilt Keila-Joale lisaks osa Meremõisa maid ning 1837.aastal ostis mõisa terviku-

¹ ENSV RAM, f.70, nim.1, s.2, lk.73-73p.

² H. v. W i s t i n g h a u s e n , Quellen zur Geschichte der Rittergüter Estlands im 18. und 19.Jahrhundert (1772-1889). - Beiträge zur Baltischen Geschichte. Band 3. Hannover-Döhren, 1975, lk.28.

³ Vt. temast G. v. K r u s e n s t j e r n , Das Geheimnis um die Tragödie des estländisches Ritterschaftshauptmanns und Philantropen J.G.Berg. - Baltische Hefte. Jg. 6. Hannover-Döhren, 1960, lk.212-226.

⁴ ENSV RAKA, f.2249, nim.1, s.124, l.1-4.

na, kaks aastat hiljem liideti 125.000 rubla eest ka Käesalu mõis. Koõmest majandist moodustus ühtne majoraatmõis, mis 4099 tiinuse valdusega tõusis Keila kihelkonnas suurimate hulka.

Keila-Joa uuel omanikul oli üsna paheline roll Venemaa ajaloos - temaga seostatakse enamikke Nikolai I aegse sise-poliitika reaktsioonilisi samme. 1819.aastal oli Benckendorff tõusnud kaardiväekorpuse ülemaks, dekabristide ülestöusu mahasurumisel juhtis ta ratsakoondist ning hiljem oli ka ülestöusu uurimiskomisjoni liige ning 1826.aasta juunis nimetati lõpuks Žandarmeeria Šeffiks ning imparaatori kolmanda kantslelei ülemaks, mille projekti ise sama aasta jaanuaris oli koostanud. Oma elu õhtuni juhtis Benckendorff revolutsionilise tegevuse jälgimist, vastuhakkude mahasurumist, tema koordineerida oli tsensuur, ta oli imparaatori lähedasemaid nõuandjaid ja ustavamaid käsutäitjaid. Lähedaste mälestustes ning rohketes era-kirjades, millistega allakirjutanul õnnestus kokku puutuda, jääb Alexander von Benckendorffist siiski hoopis sümpaatsem mulje: teda kirjeldatakse meeldiva, haritud ja vaimuka mehena, sageli märgitakse tema ilumeelt ja peent maitset.¹

Keila-Joa arhitektuuriloos on Alexander von Benckenforffi omardi ajal otsustav tähtsus - sel perioodil ehitati välja hooneterikas ansambel ning kujundati suurejooneline park. Oma-niku kõrge positsioon, tulud tsaari poolt kingitud 34.000 tiinust Bessaraabias ning Siberi kullakäevandustes lubasid rajada mõisa, mis oma rikkuselt ja luksuselt oli tähelepanuväärsemaid üle Eesti.

¹ ENSV RAKA, f.2249, n.1, s.107,108.

Toonast on meil kasutada üsna üksikasjaline materjal ka mõisa elu-olust. Näiteks on säilinud siin leidunud varade detailne loend,¹ alles on isegi külaliste register.² Viimasesest leiame hiilgava plejaadi senaatoreid, salanõunikke, kindraleid, siin on olnud Austria saadik, Poola minister-sekretär, rahandusminister Cankrin, välismiinister Nesselrode, Imereetia tsaritar Maria, 1833. ning 1834.aasta mais külastas Keila-Joad suure saatkonnaga Nikolai I.³ Inglise kirjatar Elisabeth Rigby-Eastlake kirjeldab mõisa omamoodi "luksuse paviljonina, moe erateatrina, peente kommete salongina, kus köik oli kerge, maitsekas, kallis ja järeleandlik - all nature and all art."⁴ Ka vürst Sergei Volkonski mäletab Keila-Joal möödunud aega "muretu piknikuna, suure kapriisina". Ta kirjutab: "Seal elati kaunist ja kergelt. Ühel suvel oli kilas suurvürstinna Maria Nikolajevna koos Lichtenburgi hertsogiga. See oli nagu lõputu pillerkaar. Kord pakuti mere kaldal teed, seati üles kannikes-tega ehitud telk. Korviga toodi kohale imekaunis saksi servis - kaks meest kandsid korvi lina peal, äkki see rebenes ja serviis kukkus kildudeks..."⁵

¹ ENSV RAM, f.81, nim.1, s.92, l.225-226p.

² ENSV RAKA, f.2249, nim.1, s.122, l.1-152.

³ lk.23-24; Revalsche Wöchentliche Nachrichten, 5. Juny 1833, Nr.23.

⁴ /Elisabeth Rigby/, Letters. Vol.II, lk.142-143, 144-145; esmakordselt avaldatud anonüümsest 1841.aastal ajakirjas "Quartely Review".

⁵ C. M. Волконский. Рязаньбы-тситеерitud Столица и губерния 20.IV 1914, Nr.8, lk.7.

1844.aasta septembris Alexander von Benckendorff suri.

Mõis pärandus keskmisele tütrele Mariale. Tingimuseks oli, et valdus peab säiluma terviklikuna, midagi ei tohi müüa ega ära viia.¹ Tegelikuks peremeheks sai vürst Grigori Volkonski, kellega Maria oli 1838.aastal Peterburis abiellunud.² 1881.aasta veebruarist valdas mõisat Peter Volkonski, viimaseks omanikuks oli tema poeg Grigori.

Pikkamööda hakkas mõisa hiilgus tuhmuma. Üsna tavalised on lehekuulutused, et suviti üüriti osa mõisamaju välja.³

1905.aasta revolutsiooni sündmustest jääti Keila-Joa puutumata. Ettevaatlikud omanikud lasid siiski köik väärtaasjad, vabade ja osa mööblit viia Tallinna Karja tänavale majja, osa nipsasju peideti seiffi, ise söitsid nad Stokholmi, vanaprouta Veera Aleksandrovna aga Rooma. Välismaalt naaseti alles 1906.aasta kevadel.⁴

Hoopis rängemaks kujunes 1917.aasta, mil novembrikuus siin peatunud södurid mõisa lagastasid. Hooneid rüüstati, aknad pilluti tühjaks, mööbel lõhuti, köik millele ümberkaudu joud peale hakkas - kivikujud, vaasid, sillakäsipuud, trepid, lehtlad - peksti puruks, millega hakkama ei saadud - näiteks vappidega kaunistatud malmpingid - heideti jökke. Aastakümne tega kujundatud hiilgav valdus muutus paari päevaga olematuks.

¹ vt. testament C. Yma Heutz. Замок Раану

² Genealogisches Handbuch der estländischen Ritterschaft. Teil: Estland. Band III. Förlitz, 1929, lk.281.

³ Vt. näit. Revalsche Zeitung 1891, nr.47.

⁴ ENSV RAM, f.116, n.3, s.305, l.1.

Mõni aeg hiljem Keila-Joas külastanud ajakirjanikud määlivad mõisast lausa apokalüptilisi pilte.¹ Artur Adson näiteks kirjeldab, kuidas kasvuhoonete varemadel "kurbuvad veel viinamarjapuude närtsinud raod ja kuus kuivanud virsikupuud kannavad viljade asemel suuri punaseid sipelgaid, kes ahnelt otsivad viimase magususe jälg". Varemalt peahoone ees seisnud Veenuse torso leidis ta maja keldrist - "ilma peata, üsna haliks läinud ja valvab pörandale liiva sisse torgatud mulluseid kaalikaid ja porgandeid", pea aga paari versta kaugusel ühes talus, kus see ninatuna lillepeenart ehtis.² Pargi kohta kirjatab Adson: "Teed on suuruselt osalt umbe läinud, puust trepid maasse vajunud, paekivist - libedaks sammaldunud, siiski veel küllalt jalutamishölopsad, pöösad liig lopsakaks, osalt vanaks, pikavarreliseks, öietuks muutunud, umrohi, inimkõrgune sõnajala palmistik ja igasugune laiutav odavpuu kipub võistlema ja matma rägastikku ilukasvustikku; on sündinud see köikvõimas ümardumise, tasandumise ja tihendumise protsess, mis omane köigile kärnerita ja kupjata jäänule - ja nii on see köik kaunis, hävitub ja kattub küllusest seogi, mis järel ajast, mil märatses siin sõge sõdur".³

Ansambli korrastamine venis pikade aastate peale. Juba 1921.aasta hilissuvel oli pöllutööministeerium lasknud lossis teha möningaid värvimis- ning tisleritöid, korrastati pörandid ja vectorustik. Vähempakkumise teel anti välja töid ka vene stiilis suvemajas, rannas paiknevas hoones, tallis ning sildade juures, remonditi tööliste kortereid.⁴

¹ A. Adson, Keila-Joa. - Agu, 19.juuli 1924, nr.29, lk. 1003; - a -, Paar tundi Harju ilusamas pargis. Lagunev Keila-Joa. - Postimees, 15.aug. 1927, nr.219, lk.2.

² A. Adson, Keila-Joa, lk.1003.

³ Samas, lk. 1002.

⁴ ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (ORKA), f.58, n.2, s.89, l.2-6.

Siiski jäid need köik vaid piiratud hädatöödeks.

Alles 1920. aastate lõpul hakati hellitama laiemaid plaane hoonete ja kauni pargi taastamiseks. Kompleks anti välisministeeriumi korraldusse, et see seaks siia välisesindajate ning valitsusliikmete suvekorterid, mõisa maad kuulusid planeerimisele ning asunikele väljajagamisele. Park võeti tervishoiupargina riigi kaitse alla.¹

Sauremad ümberkorraldused algasid 1930. aastate keskel.

Oktobris 1934 määras Teedeministeeriumi Avalike tööde Osakond 100.000 krooni ettevalmistusteks ning järgmise aasta 1.aprilliks oli kulutatud juba 55.700 krooni.² Riigivanema dekreediga 26.aprillist 1935 moodustati Riigiparkide Valitsus, mille ülesandeks jäi spetsiaalselt juhtida ehitus- ja korrastustöid lisaks Keila-Joale ka Kadriorus ning Toila-Orus.³

Lossi remonttöödega alustati 4.mail 1935. Järelvaatajaiks olid vaneminsener Ervin Sööt ning hiljem ka Alfred Pedak. Tööd planeeriti eriti kiiretena, seepärast oldi sageli ametis ka pühapäeviti. Remont kujunes kapitaalseks, lisaks peahoonele ehitati põhjalikult ümber ka endised abiehitised. 12.augustil 1936 valmis elektrijõujaam.⁴ Peatselt kirjeldati ka parki kui eeskujulikumat ning korrasoitumat kogu Eestis.⁵

¹ "Riigi Teataja" 1929. Nr.89.

² ENSV ORKA, f.2218, n.1, s.51, l.2-9.

³ "Riigi Teataja" 30.apr. 1935. Nr.39. Art.366.

⁴ ENSV ORKA, f.2218, n.1, s.51, l.32-357.

⁵ E. V i i r o k, Pilte kaunimatest parkidest. Oru ja Keila-Joa. - Eesti Mets 1936. Nr.5, lk.186-188.

Sellises seisundis püsits Keila-Joa kuni viimase söjani. Söja-aastad said kompleksile traagiliseks - hooned rüüstati ning lõpuks süttis ka loss.

Söjavärgsel perioodil on Keila-Joa mõisakompleks ja park olnud mitme valdaja kasutada. Praegu kuulub enamus ehitisi söjaväele ning peahoone on remonditud garnisoni klubiks. Ümberehitused on siin osutunud küllaltki kardinaalseteks kuid siiski võime mitmelgi majal tähdeda algsete detailide ning kujunduselementide säilimist.

Ka pargis on teimunud hulk muutusi. Kuna esialgu puudusid võimalused suurt ala endistviisi hooldada, metsistus see paari aastakümnega pea täielikult. Mitmed võõrliigid hävisid, võimsust võttis võsa, ummistasid tiigid ja kraavid. Alles viimasel ajal võib pargiküllastaja näha ka vastupidist. 1968.aastal koostas haljastusarhitekt E.Brafmann siin vastava rekonstruktsiooniprojekti ja praegu teostab selle järgi töid Tallinna Rohelise Vööndi Metsamajandi Keila-Joa metskond.¹ On korrastatud teid, asetatud nõlvadele palkastmeid, ehitatud purdeid, paigaldatud pinke, tehtud kujunduslikku raiet, tiikide puastamisi jne. 1979.aastal Eesti NSV Metsamajanduse ja Looduskaitse Teadusliku Uurimise Instituudi Spetsiaalses Konstruktsioonibüroos koostatud rekonstruktsiooniprojekt käsitteb laiemaid maa-alasid koos parkmetsadega, üldpindalaga üle 300 ha.²

¹ H. Tamm, Põhja-Eesti pargid. Tallinn, 1972, lk.42;
E. Brafmann, Pargid Eestis. Tallinn, 1980, lk.25.

² E. Brafmann, Kolm parki. Põhja-Eestis. - Ehitus ja Arhitektuur 1982. Nr.1, lk.36-37.

Mõisaansamblि edasiste perspektiivide osas oleks seovitav kaaluda hoonete valdaja muutmist. On tehtud ettepanekuid mõisasüdame andmiseks valitsuse puhkekoduks, kuid arvestatud on ka siia turismibaagi rajamist.¹ Hoonete korrastamisel tulub muidugi lähtuda restaureerimisprintsiipidest – suurt abi saudaks siia pakkuda rikkalikult säilinud 19.sajandi ikonograafiline materjal. Piteeditundelisemalt tuleks suhtuda ka parki – peab märkima, et praegused rekonstruktsiooniprojektid ei ole eriti kinni pidanud pargi esialgsest kujunduslaadist.

¹ H. Ü pr u s, Mineviku tulevikust – "Sirp ja Vasar" 28.jaan. 1977. Nr.4.

KASUTATUD ARHIIVIMATERJALIDE JA KIRJANDUSE
NIMESTIK

1. Arhiivimaterjalid

Eesti NSV Riiklik Ajaloomuuseum (ENSV RAM):

- Fond 70, n.1, s.2.
- Fond 81, n.1, s.92.
- Fond 104, n.1, s.42.
- Fond 116, n.3, s.305.

Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Üleselitus-töö Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORKA):

- Fond 58, n.2, s.89.
- Fond 2218, n.1, s.51.

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (ENSV RAKA):

- Fond 259, n.1, s.5.
- Fond 1874, n.1, s.2579.
- Fond 2249, n.1, s.108, 109, 122, 124.

Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut (KRPI):

A-514 - A. Hein, J. Mais, Eesti NSV mõisa-
arhitektuuri inventariseerimine. Koondaruanne.
Tallinn, 1980.

Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu. Käsikirjade
osakond:

- Fond 9, s.17.

A. V. Ščussevi nim. Riiklik Arhitektuuri Teadusliku Uurimise
Muuseum Moskvas:

- Fond P I, s.10245.

2. Kirjandus

- a - , Paar tundi Harju ilusamas pargis. Lagunev Keila-Joa.
- "Postimees" 15.aug. 1927. Nr.219.

A. A d s o n , Keila-Joa. - "Agu" 19.juuli 1924. Nr.29.

Dr. B e r t r a m , Baltische Skizzen. Fünfzig Jahre zurück.

Bd.I. Dorpat - St.Pbg., 1853.

E. B r a f m a n n , Kolm parki Põhja-Eestis. - Ehitus ja Arhitektuur 1982. Nr.1.

E. B r a f m a n n , Pargid Eestis. Tallinn, 1980.

Fragmente aus den Briefen eines Reisenden an Liefland. Riga, 1805.

Genealogisches Handbuch der estländischen Ritterschaft. Teil: Estland. Band III. Görlitz, 1929.

A. W. H u p e l , Topographische Nachrichten von Lief- und Estland. Dritter und letzter Band. Riga, 1782.

M. K a g a n , Kunst kultuurisüsteemis. - Kunst ja ühiskond. Artikleid, 2. Tallinn, 1979.

J. W. K r a u s e , Bilder aus Altlivland. Aus den Aufzeichnungen eines livländischen Hofmeisters vom Ende des 18.Jahrhunderts. - Baltische Monatsschrift 1901. Bd.52.

G. v. K r u s e n s t j e r n , Das Geheimnis um die Tragödie des estländisches Ritterschaftshauptmanns und Philantropen J. G. Berg. - Baltische Hefte. Jg. 6. Hannover-Döhren, 1960.

Land-Rolle des Herzogthums Ehstland nach der Revision von 1765. Reval, 1766.

H. L i g i, Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal XVIII sajandil. - TRÜ Toimetised. Vihik 316. Uurimusi Läänemeremaade ajaloost. I. Tartu, 1973.

C. J. P a u c k e r, Ehstlands Landgüter und deren Besitzer zur Zeit der Schweden-Herrschaft. Bd.I. Harrien. Reval, 1847.

J. C h r. P e t r i, Neue Pittoresken aus Norden, oder statistisch-historisch Darstellungen aus Ehst- und Liéfland. Erfurt, 1805.

H. P i r a n g, Das baltische Herrenhaus. III Teil. Die neuere Zeit seit 1850. Riga, 1930.

F. E. R a m b a c h, Romantische Gemälde im antiken, gotischen und modernen Geschmack. Halle, 1793.

A. v. R e n n e n k a m p f f, Umrisse aus meinem Skizzenbuche. Erster Theil. Hannover, 1827.

R. H. R e u t l i n g e r, Manuel-Guide de Reval et des environs Reval-St.Peterburg, 1833.

Revalsche Wöchentliche Nachrichten. 5.Juny 1833. Nr.23.

Revalsche Zeitung. 27.Feb. 1891. Nr.47.

/E. R i g b y/, Letters from the Shores of the Baltic. Second edition. Vol. II. London, 1842.

Riigi Teataja 1929. Nr.89, 1935. Nr.39.

V. v. S t a c k e l b e r g, Otto Magnus von Stackelberg. Schilderung seines Lebens und seiner Reisen in Italien und Griechland. Heidelberg, 1882.

H. T a m m, Põhja-Eesti pargid. Tallinn, 1972.

E. Chr. von Trantvetter, Ueber die Geschmacklosigkeit der Romantik des Mittelalters und die Abgeschmackheit der Romantik unserer Zeit. Ein Geschichtsstück. --
Von "Zeiten" 1819, Junius.

R. Turner, The smaller English house 1500-1939. London,
1952.

E. v. Ungern -- Sternberg, Die Revision vom
J.1586 und die Befragung vom J.1589. Ein Beitrag zur Güter-
geschichte Estlands - Beitrag zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands.
Band VIII, Heft 1 u. 2. Reval, 1915.

E. Viirrok, Pilte kaunimatest parkidest. Oru ja Keila-Joa.
- Eesti Mets, 1936. Nr.5.

H. Üprus, Mineviku tulevikust. - "Sirp ja Vasar" 28.jaan.
1977. Nr.4.

H. Üprus, Tartu varaklassitsistlik arhitektuur (a.1775-1800)
- TRÜ Toimetised. Vihik 228. Töid kunstiajaloo alalt. Tartu,
1969.

H. v. Wistinhausen, Quellen zur Geschichte der
Rittergüter Estlands im 18. und 19.Jahrhundert (1772-1889). -
Beiträge zur Baltischen Geschichte. Band 3. Hannover-Döhren,
1975.

Н.И. Архунов, А.Г. Ракин. Петровский. 1.-М, 1961

Е. А. Борисова. Русская архитектура второй половины
XIX века. М., 1973

С. М. Волконский. Разговоры. - Столица и усадьба. 20.IV
1914, № 8.

Ф. А. Оль. Архитектор Брюллов. Л.-М., 1955.

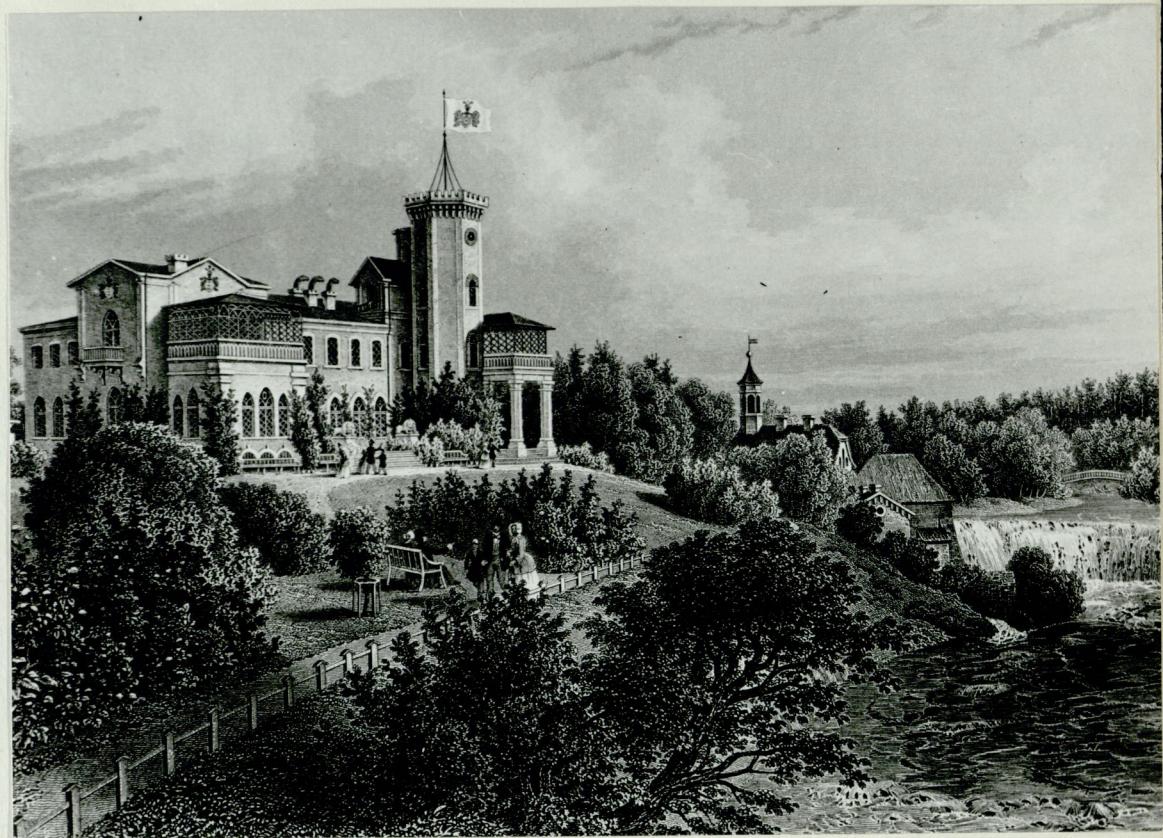
Т. А. Петрова. Андрей Штакеншинейдер. М., 1978

Е. А. Штакеншинейдер. Дневники и записки. М.-Л., 1934.

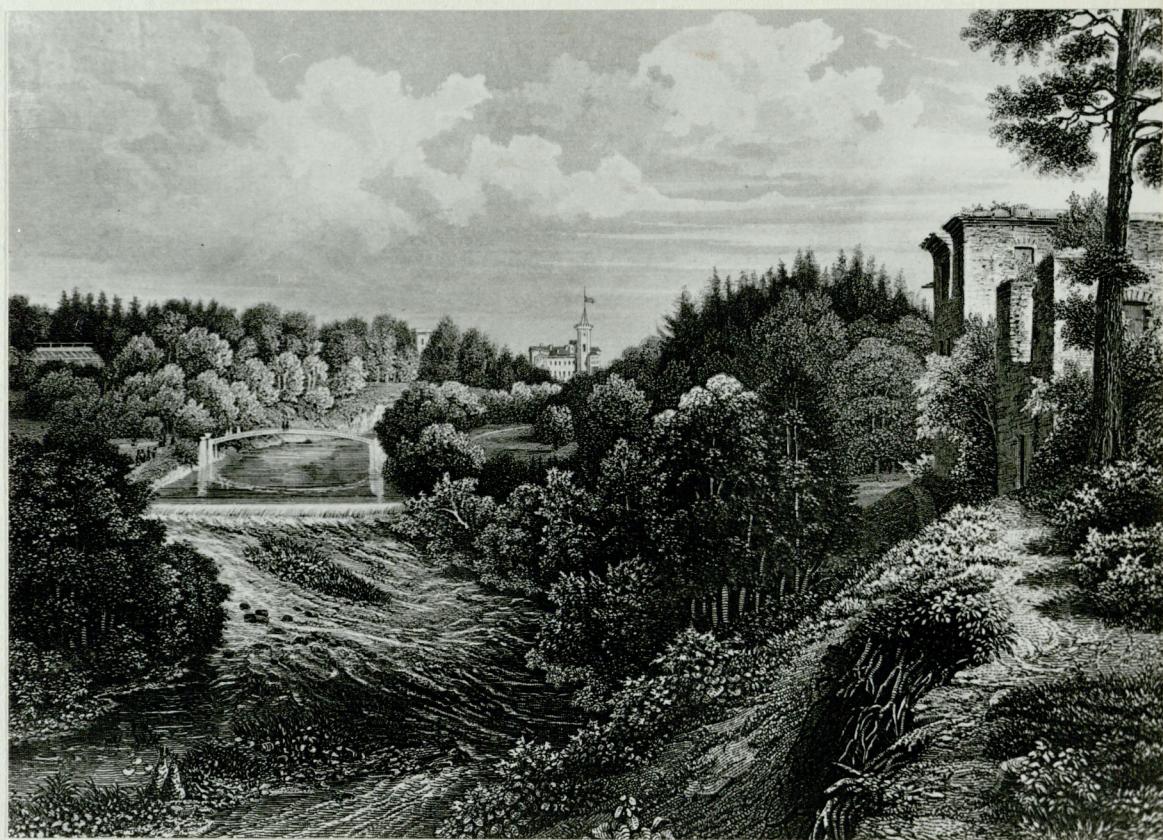
С. Уманец. Замок Фраулип под Ревелем. (Очерк) Ревель 1894

FOTOTAHVLITE NIMESTIK

1. Keila-Joa mõisahoone. W. Stavenhageni gravüür, 1851.
2. Vaade Meremõisa varemetele. Taamal Keila-Joa.
W. Stavenhageni gravüür, 1851.

1

2